

IV. A HATVISELŐ ORSZÁGOK FÖLDRAJZA.

- Szempontok és vázlat. -

A háború földrajza nem rendszeres leíró földrajz. Ma, amikor Európa mindenik népe és köztük a magyar nemzet nagy kérdések és nagy feladatok előtt áll, amikor a világháború nemzetünk életét a legmélyebb rétegekig megrázza, amikor nemzetünk jövő nagysága és léte forog kockán, elsősorban arról van szó, hogy a földrajzi tudomány eredményeit gyakorlatilag értékesítsük és földrajzi ismereteinket az élet és hazánk közvetlen szolgálatába állítsuk. Az a háborús kötelessége és feladata a tanítónak és földrajztanárnak, hogy növendékeit és így közvetve az egész nemzetet a háború és az elkövetkező béke nagy Kérdéseiről felvilágosítsa. Ezek a Kérdések szoros kapcsolatban vannak földrajzi tényezőkkel: a háború okai területi, etnikai, gazdasági viszonyokból erednek és ezektől függ az államok ereje is; viszont az elfoglalt országok gazdasági értéküknek megfelelő súllyal esnek a békekötés mérlegébe. Politikai és gazdasági földrajzi kérdések nyomulnak tehát előtérbe. A felvilágosításra pedig szükség van, mert a tanulókhöz intézett egyikét kérdés bárkit meggyőzhet arról, hogy a tanulók fejében az említett kérdéseket illetően csak zűrzavar uralkodik. A tanulók most elsősorban a háború és a háborús hírek iránt érdeklődnek. Ezeket a híreket több oldalról kapják: az újságból, a felnőttek beszélgetéséből, az utcáról. Ezek a hírek gyakran ellentmondók, némelyiknek hitelességéhez is kétség fér. De még ha mind igaz volna is, csak káoszt teremthetnek a tanulók fejében és ennek a zavarnak eloszlatása nemzeti érdek. Ezért kell a háború földrajzának bevonulnia az iskolába. Ez ma sokkal fontosabb, szükségesebb, értékeesebb, semhogy kedvéért nem térhetnének le a tanyát és utasítások kitaposott útjáról. A tanulókat ma sokkal inkább érdeklik a Boszporasz, a Dardanellák, Szaloniki, az olasz hadszíntér, stb., mint a Tibeti magasságok arculata vagy a Szahara módszeres, az utasításoknak megfelelő leírása. Most a hadszínterek földrajza lép előtérbe, a hivatalos jelentésekben és harctéri hírekben előforduló helyek felkeresése a térképen, a hadszínterek arculata. Kitérő alkalom kínál-

kozik most a térképolvasás gyakorlására. Az erdő és rét, a tó és mocsár, a síkság és hegység, a hegy és völgy, a szoros és hágó, folyó jelentősége a hadsereg előnyomulása és a hadakozók fedezése szempontjából mind oly kérdések, amelyeknek fejtegetését a tanulók teljes figyelemmel hallgatják. A hadműveletek figyelemmel kísérése szintén egyik feladata a háborús földrajznak. A tanulót ily módon vitéz hadseregünkkel egész országokat járnak be: Galíciát, Orosz-Lengyelországot, Szerbiát stb. (mindig térképpel, képpel, tájleírással támogatjuk őket útjukon; jó háborús térképek is hasznos szolgálatot tehetnek); így legalább sejtelmük lesz arról, milyen titáni munkát végeztek hőseink. Csak így kelthetjük lángra ifjaink szívében a szent lelkesedés tüzét, csak így véshetjük lelkükbe a mai nagy és nehéz idők kitörülhetetlen emlékét. Ne feledjük, hogy erre a jövő nemzedéknek nagy szüksége van. A hadszínterek földrajzán kívül főleg hazánk meg szövetségeseink és ellenségeink országainak földrajzával kell foglalkoznunk, mert enélkül nem láthatjuk világosan a háború okait. Erre vonatkozóan ad útmutatást az itt következő vázlat.

I. Általános szempontok.

Az ország természeti viszonyainak rövid jellemzése fővonásokkal, különös figyelemmel a hadszínterek földrajzára a hadműveletek megértése céljából. Földrajzi és politikai helyzet. Elszigetelt helyzet. Több állammal, esetleg nagyhatalommal érintkező ország helyzete. E helyzetek előnyei és hátrányai. Határok. Tengerrel való érintkezés. A határok stratégiai szempontból. Az ország gazdasági élete. Az autarkia (önellátás) főleg a hadsereg szükségletei és a népellátás szempontjából fontos mezőgazdasági, pari és bányászati termékeket illetően. Az ország szerepe a világgazdaságban és világkereskedelemben. Világkereskedelmi útvonalak és ezek birtokának és biztonságának fontossága a hadviselés szempontjából. Út- és vasúthálózat szerepe a háborúban. A gyarmatok szerepe az államok gazdasági életében és a hadviselésben. A gyarmatokkal való összeköttetés fontossága. Az egyes államok gazdasági súlya és a fejlődés ama foka, amelyet az ország a háború előtt elért. Az államok, főleg a nagyhatalmak gazdasági versenye. Az egyes országok gazdasági politikai céljai és törekvései és ezeknek találkozása vagy összeütközése más államok hasonló törekvéseivel. Az ország lakossága. A nép műveltsége és egyéb főbb jellemvonásai. Az államok lélekszáma egybevetve a területtel. A terület és lélekszám nagysága az állami erő szempontjából. Az ántánt és a középeurópai hatalmak és szövetségeseik területi és lélekszámi összehasonlítása.

II. Az egyes országok ismertetésében érvényesülő főbb szempontok.

1. Nagy-Britannia és a Német Birodalom. Nagy-Britannia gazdasági életének jellemzése: a földművelés elhanyagolása, a bányászat, ipar (vas- és textilipar) és kereskedelem döntő szerepe. Nagy-Britannia a Föld első kereskedelmi hatalma (külkereskedelmi forgalma a legnagyobb), az első iparállam, a legnagyobb gyarmatbirodalom, az első tengeri hatalmasság (kereskedelmi és hadi flottája a legnagyobb). E világoralom okai. A gyarmatok szerepe Nagy-Britannia gazdasági életében. Az anyaország csak középpontja az egész világra kiterjedő óriási birodalomnak. Nagy-Britannia ama törekvésének jelentősége, hogy a világforgalmi útvonalakba eső tengersizorosokban szilárdan megvesse lábát. Nagy-Britannia politikai érdekeinek súlypontja nem Európában, hanem a tengerentúli országokban keresendő. Az európai államokhoz való viszonyát elsősorban gyarmati és kereskedelmi érdekek szabják meg.

Németország gazdasági életének jellemzése. A legutóbbi néhány évtized alatt földművelő államból gyáriparossá változott át. De nem hanyagolta el a mezőgazdaságot. Burgonyatermelése a legnagyobb Európában; cukorrépa-, rozs-, árpa-, zab-termelésben egyedül Oroszország múlja felül. A hihetetlen gyorsasággal emelkedő gyáriparhoz szükséges két természeti kincset: a vasat és kőszén bőségesen ontják bányái. Több vasat termel, mint Nagy-Britannia. Széntermelése majdnem akkora, mint Nagy-Britanniáé. (L. Németország, Anglia és Franciaország gazdasági versenye 1887-1912. Zsebatlasz 1917.) A vasipar termékeiből majdnem akkora kivitele van, mint Nagy-Britanniának. Bámulatosan fejlődik fonó-szövőipara is, amely iparág Nagy-Britannia gazdagságának főforrása. Iparcikkeit azokon a piacokon igyekezett elhelyezni, amelyeket eddig Nagy-Britannia látott el és pontos, megbízható, mozgékony, tanult, az állami szervektől is támogatott kereskedői segítségével sikerült tért hódítani Amerikában, Kelet-Ázsiában, a Levantén, Kelet-Európában, sőt a brit gyarmatokon és magában az angol anyaországban is. Kereskedelmi és hadi flottája az angol után a legnagyobb és így veszélyeztette a brit hegemoniát az Északi-tengeren. Külkereskedelmi forgalma és ennek növekedése, összehasonlítás Angliával (1882-ben Angliáé 14.4, Németországé 7.8 milliárd korona, 1913-ban Angliáé 343, Németországé 27 milliárd korona); részesedése a világkereskedelemben és ennek növekedése, összehasonlítva Angliával (1885-ben Angliáé 19.2%, Németországé 10.3%, 1913-ban Angliáé 16.4%, Németországé 12.9%). Mivel gyarmatai csekélyebb értékűek és gyapottermelésre nem alkalmasak, Mezopotámiában igyekezett gyapottermelésre alkalmas területeket szerezni. Hogy pedig az odavezető utat magának biztosítsa,

növelte törökországi befolyását, megszerezte a török hadsereg vezetését és szervezését és megépítette a Perzsa-öböl felé vezető Bagdadi vasút nagy részét. Ezzel azonban kinyújtotta kezét a legértékesebb brit gyarmat, Lídia felé is. Az Indiába vezető úton csak Szerbia volt útjában Németországnak, Ausztria és Magyarország már a hetvenes évek vége óta szövetségese volt és Törökország után Bulgária is a német politika felé hajlott. A Konstantinápolyon és Mezopotámián át vezető útvonal jelentősége Középeurópa nemzetgazdasági egyensúlyának megszerzése szempontjából, egyrészt Oroszországnak Szibirián és Kaukázian át vezető főútvonalával, másrészt a Nagy-Britannia kezében levő és a Szuezi-csatornán át vezető tengeri úttal szemben. Olyan útvonal ez, amelyen a brit tengeri hatalom nem zavarhatja meg a forgalmat.

2. Oroszország. A Föld legnagyobb összefüggő birodalma (összehasonlítás a brit világbirodalommal). Ennek kialakulása. A fizikai földrajzi és állami egységesség a jövő fejlődés biztosítója. Helyzeténél, természeténél és jelentőségénél fogva átmeneti és főközvetítő ország Európa és Ázsia közt, a kultúra terjesztője kelet felé; arra van hivatva, hogy Európa védőgátja legyen a mongolság ellen. Tengerhez való fekvése kedvezőtlen, ez a magyarázata annak a szívos küzdelemnek, amit a Fekete-tenger kijáratáért (Konstantinápoly, keleti kérdés) és a Csendes-óceán jégmentes partvidékéért (a távoli kelet politikája) folytat. Sík, részben nagyon termékeny talaja, meleg nyara következtében Európa fő gabonatermő országa (Európa gabonatermésének $\frac{1}{3}$ -át, Oroszország termeli). A gabonán kívül a Föld első lentermelő országa (balti tartományok); Turkesztán gyapotot (fonó-szövőipar felvirágzása), az északibb vidékek rengeteg erdői szinte kimeríthetetlen faanyagot szolgáltatnak. A mezőgazdasági iparágak felvirágzása. Minden iparfejlesztő törekvése mellett is túlnyomóan földművelő állam s jóléte attól függ, hogy miképpen tudja mezőgazdasági terményeit értékesíteni. Fő kiviteli kikötője Odessza. A Fekete-tenger kijáratá azonban Törökország kezében van és itt a német befolyás annyira megerősödött, hogy sikerült Oroszországot a Földközi-tengertől elzárnia. Oroszország legfőbb termékét, a gabonát a Dardanellákon át viszi ki, a Dardanellák elfoglalása tehát Oroszország jövőendő gazdasági fejlődésének életfeltétele. Ezért a mai világháborúban Oroszország főcélja Konstantinápoly és a tengerszorosok elfoglalása. Németországnak Konstantinápolyon át Mezopotámiára irányuló törekvései következtében belátta azt, hogy a Boszporuszhoz, a Dardanellákhoz és Konstantinápolyhoz Berlinen és Németország régi szövetségesein, Bécsen és Budapesten keresztül vezet az út. Németország legyűrése, Magyarország és Ausztria szétdarabolása vagy legalább meggyengítése csak azért szükséges, hogy ezek az országok ne akadályozhassák meg Oroszországot főcéljának elérésében. Azok a törekvések,

amelyekkel Oroszország a keresztény balkán népeknek a török iga alól való felszabadítására, a balkáni szlávok hatalmának megnövelésére és így Törökország szétbomlásztására törekedett, ugyanezt a célt szolgálták. Hogy aztán épen Nagy-Britannia szövetkezett Oroszországgal ezen cél elérése érdekében, holott eme két ország között talán még nagyobb a versengés, mint bármely más két állam közt (birodalmaik Ázsiában összeérnek; Perzsia tengerpartja, Khína kihasználása, a Csendes-óceán ázsiai partja a legveszedelmesebb ütköző pontok), az is könnyen érthető. Anglia versenytársa, Németország itt sebezhető meg a legérzékenyebb ponton és Indiát erről az oldalról, a Törökországgal szövetséges Németország részéről fenyegeti a legnagyobb veszedelem.

3. Törökország. Konstantinápoly földrajzi helyzete. Konstantinápoly mint fontos világforgalmi útvonalak csomópontja. Itt, mint valami gyűjtőpontban egyesülnek a Fekete-tengertől a Földközi-tengerbe vezető utak. Itt keresztezi ezt az atat az Elő-Ázsiából Európába vezető szárazföldi út. A Belgium-Boszporusz-Mezopotámiai útvonal jelentősége a középeurópai hatalmak és Törökország biztonsága és gazdasági jövője szempontjából. A Bagdadi vasút fontossága. Anatólia gazdasági fellendülése. Törökország és Középeurópa gazdasági kapcsolata. Anatólia termékeinek (gyapot, ásványos kincsek, gyapjú, petróleum) természetes piaca- csak Középeurópa lehet. A mai világháborúban Törökország léte forog kockán. A háború a Török Birodalom sorsát is eldönti, mert ha Magyarország, Ausztria és Németország vereséget szenved, Oroszország megvalósíthatja évszázados álmát és az orosz cár az Aja Szófiában fejére teheti a bizánci császárok ősi koronáját. Nagy-Britannia is Törökország életbevágó érdekeit fenyegeti. Egyiptom elfoglalása, a Nil us völgyének elangolosítása. Angliának az a terve, amely a Nílustól Arabian és Dél-Perzsián át Indiáig terjedő szárazföldi birtok megteremtésével Dél-Mezopotámia elszigetelésére törekszik. Törökország és a középeurópai hatalmak szövetsége tehát a legtermészetesebb alapon áll.

4. Bulgária. Földrajzi helyzetét tekintve, átmeneti ország Középeurópa és Elő-Ázsia közt, rajta megy keresztül a Hamburg-Budapest - Konstantinápoly-Baszrai nagyjövőjű világvasútvonal. Másfelől, ha esetleg győzne Oroszország és elfoglalhatná Konstantinápolyt, ebben az esetben szárazföldi útja Bulgária (és Románia) területén át vezetne Konstantinápolyhoz.

Konstantinápoly birtoka orosz kézben az önálló bolgár és önálló román nemzeti állam megszűnését jelentené egyszersmind.

Bulgária és Oroszország között kiegyeztetetlen érdekellentét van az ország földrajzi helyzetéből kifolyólag (1. a térképet). Nem érdeke tehát, hogy Konstantinápoly és a Dardanellák a hatalmas Orosz Biro-

dalom kezére jussanak, nem érdeke ez továbbá azért sem, mert bár az Égei-tenger partján is van kikötője, mégis sokkal fontosabb érdekek fűzik a Fekete-tengerhez. Másrészről Bulgáriának, mint elsősorban földművelő jellegű országnak természetes piaca csak Középeurópa lehet. Készen ezek a megfontolások indították Bulgáriát arra, hogy a közép-európai hatalmak mellé álljon, – de egyéb okok is. Győzelmeink után elérkezett számára a kedvező időpont arra, hogy nemzeti vágyait megvalósíthassa és hogy gyűlölt ellenségével, a szerbvel leszámolhasson. Bulgária szövetségérik értéke és jelentősége (összekötetés Törökországgal, a Dardanellák felszabadítása, Egyiptom és Keletindia fenyegetése stb.).

5. Olaszország. Kedvező földrajzi helyzete. Középponti fekvése a Középtengerben, kiterjedése az Alpok ívétől Afrika partjai felé. A Szezi-csatorna megnyitása, az alpi vasutak megépítése és Olaszország gazdasági fellendülése. Népeiségének rohamos szaporodása. Gyarmatok alapítása. Törekvései Tunisz megszerzésére. Eme törekvéseknek elébe vágott Franciaország, Olaszország középtengeri versenytársa. Ezért csatlakozott Olaszország a hármasszövetséghez, bár az sohasem volt népszerű. Vére, nyelve, kultúrája mindig a franciához vonzotta, melynek mindent megbocsátott (Nizza, Szavója, Korszika). A francia politika irányította Olaszország figyelmét Tripoliszra, melyet Törökországtól rabolt el. Francia izgatás tartotta ébren az északi olaszok lelkében mélyen gyökerező osztrák-gyűlöletet és keltette életre azt a vágyat, hogy minden olasz-lakta földet az olasz királysághoz kell csatolni (Italia irredenta), hogy így Olaszország tekintetét a középtengerről az Adriára fordítsa. így alakult ki az olasz politika Adria-programmja. Igényei Trentinóra, a magyar-osztrák tengerpartra, Triestre, Fiumére, meg Albániára. Az Adria-kérdés, mint az Olaszország meg Ausztria és Magyarország közti ellentét csírája. Az adriai kikötők birtoka és az Adria szabadsága életérdeke Ausztriának és Magyarországnak, amely Oroszországtól eltekintve, a Föld legkontinentálisabb nagyhatalma. Olaszország adriai törekvései keresztezik Szerbia és Görögország érdekeit. Földrajzi szempontból Olaszország törekvései természetellenesek. Csak a keskeny partszegélyen érvényesíthetné befolyását. A tengerpart mögött közvetlenül a Karszt nehezen járható, zord fennsíkjai emelkednek, melyeknek lakossága az olaszok iránt ellenséges érzületű délszlávok. Triest Olaszországhoz csatolva az ország távoli szögletében, a politikai határ közvetlen szomszédságában minden jelentőségét elvesztené. Sokkal fontosabb Olaszországra nézve a középtengeri politika. Olaszország jövő hatalma nem a szűk Adriában, hanem a világpolitikai tekintetben hasonlíthatatlanul fontosabb Középtengerben keresendő. Olaszország az Adria felé keskeny, kikötőkben úgyszólván teljesen szűkülő hátát

fordítja, míg gazdagon tagolt nyugati partja a Közép-tenger felé néz. A Pó-síkság legsűrűbben lakott es legiparosabb része gazdasági és közlekedéspolitikai tekintetben a Földközi-tenger közelebb fekvő Genovai öbléhez kapcsolódik. A Közép-tenger nyugati medencéje felé nyílik a termékeny Dél- és Közép-Itália legnagyobb része, itt vannak virágzó városai és tengeri kereskedelmi kikötői, oda tekint az ország fővárosa, Eóma is. Középponti fekvésénél fogva a középtengeri uralomra van hivatva. Ebben azonban elsősorban Anglia akadályozza, amelynek a Közép-tenger feltétlen birodalma. Anglia uralkodik a Földközi-tenger kijáraitain (Gibraltár, Szuez), Anglia tartja kezében a Közép-tenger nyugati és keleti medencéjét összekötő út kulcsát (Malta); Anglia adja a szenet, az iparcikkeket és a pénzt: ellenkezés esetében pedig angol hajókkal elzárhatja és a nyílt tengerről bombázhatja az olasz partokat, az olasz városokat. *Olaszország* tehát teljesen *Angliától függ* és előrelátható volt, hogyha Németország és Anglia között kiélesedik az ellenlét, meglazulnak azok a kötelek is, amelyek Olaszországot a hármasszövetséghez fűzik. Olaszország céljai Kis-Ázsiában. Ez a gazdag es gyéren lakott ország pompás gyarmatul kínálkozik a több százezer olasz kívándorlónak.

6. Franciaország. Helyzete az Atlanti-óceán és Földközi-tenger közt. Ennek következménye'. Tengeri határa akkora, mint a szárazföldi. Vezérszerepre törekedett tengeren és szárazon. Az erők szétforgácsolása. Amott Anglia, itt Németország állta útját. Gyarmatai, Külkereskedelmi forgalma. Kereskedelmi és hadi flottája (összehasonlításokkal). Hatása a szomszédos országokra (szabadelvű politikai eszmék). Termékeny talaja és kedvező klímája. A virágzó szőlőművelés, az olajbogyótermelés és a szederfakultúra mint az anyagi jólét három főforrása. De az anyagi jólét a francia nép szorgalmában, józanságában és takarékoságában is gyökerezik. A nép fejlett Ízlése és formaérzéke; túlsúlya a divat- és műi pari cikkek terén (a jólét negyedik forrása). A francia tőke. Kereskedelmi összeköttetései. Franciaországnak alig vannak gazdasági érdekellentétei Németországgal. De Elzász-Lotharingia elveszése még mindig fáj. Elzász-Lotharingia visszaszerzése alkotta azt az egyetlen összefogó politikai programot, amelyben a belső politikai törekvésekben annyira tagolt pártok találkoztak; a revanche gondolatát 1870 után azért propagálta, forralta a legtöbb vezető francia politikus; azonfelül különösen veszedelmesnek tartják, hogy a szomszéd állam lakossága évenként csaknem egymillióval szaporodik, míg az övéké jóformán pang.

7. Az ellenségeinktől elfoglalt országok: Belgium, Orosz-Lengyelország, Balti tartományok, Szerbia, Montenegró. Albánia. A világháborút befejező békekötés az európai politikai határok jelentős megváltozása nélkül nem jöhet létre. Azok az országok, amelyeket ellenségeinktől

elfoglaltunk, értéküknek megfelelő súllyal esnek majd a békekötés mérlegébe. Meg kell tehát vizsgálni ez országok gazdasági értékét, mert éneikül a bekövetkező változások jelentőségét nem mérlegelhetjük kellőképpen és nem rajzolhatjuk meg annak a gazdasági helyzetnek képét sem, amely a háborús bonyodalmakból kibontakozva, a népek óriási küzdelmének legjelentősebb eredménye lesz. (Ezekre az országokra nézve lásd az alábbi irodalomban felsorolt, idevonatkozó cikkeket).

8. Magyarország és Ausztria és a Balkán-félsziget. *a)* Magyarország földrajzi helyzete, határai, főleg a déli határ és a Kárpátok (mindezekre nézve lásd az alábbi irodalmat). Magyarország területe összehasonlítva egyéb európai államokkal. Magyarország földje; az arculat csak nagy vonásokban; a folyóvizek gazdasági jelentősége kereskedelmi és forgalmi tekintetben. Gazdasági élet. A mezőgazdaság és ipar viszonya, összehasonlítás egyéb országokkal; a szántóföld kiterjedése, összehasonlítás egyéb államokkal; a talaj termékenysége és megmunkálása. Gabonatermelés és termés összehasonlítása egyéb gabonatermő országokkal; gabonakivitel; gabonafogyasztás; elővigyázati intézkedések esetleges gabonahiány megakadályozása céljából; burgonyatermelés; cukorrépatermelés és cukoripar; cukorkivitel; zöldség- és gyümölcs-termelés. Állattenyésztés; az állattenyésztés jelentősége a népellátás szempontjából; szarvasmarhatenyésztés, lótenyésztés (a hadsereg szükséglete szempontjából is), sertés- és juhtenyésztés; halászat. Erdőgazdaság, fakivitel és faipar. Szénbányászat és ennek jelentősége, összehasonlítás egyéb európai államokkal; vasbányászat és nyersvastermelés; egyéb fémek; sóbányák. Magyarország ipara és a háború; a mezőgazdasági iparágak fontossága; iparcikkek (főleg textilipari termékely) behozatala. Országutak, vízutak, vasutak; a vasutak katonai jelentősége, teljesítőképessége; posta, tábori posta; távbeszélő és táviró itthon és a táborban. Magyarország külkereskedelmi forgalma; a világkereskedelemben való részesedése; kiviteli és behozatali áruk; száll tok és vásárlók: kereskedelmi tengerészet; Fiume; a külkereskedelem és a háború: a kikötők elzárása, semleges kikötők, hadiárúk lefoglalása, hajórakományok elsüllyesztése, hajók elpusztítása, az ellenséges államok kereskedelmének kiszorítása. Magyarország lakossága; a magyarság és a nemzetiségek; a népesség száma, sűrűsége, szaporodása összehasonlítva egyéb európai államokkal. A véderő; a szárazföldi hadsereg: fejlődése, szervezete, ereje; a hadi tengerészet: feladata, fejlődése; hajótípusok és céljuk (sorhajók, cirkálók, torpedónaszádok, tengeralattjárók, aknarakók, ágyúnaszádok, segédcirkálók); hadihajók építése és költsége; hadi kikötő és parti erődök; az Adriai-tenger és a háború: a légi flotta; összehasonlítások a többi hadviselő országokkal. A közigazgatás és a háború; a hadikölcsön, a pénzügyek; adóteher;

összehasonlítások. A kivándorlás és oka. A népműveltség (analfabéták nemzetiségek szerint is); összehasonlítás egyéb európai államokkal. A magyarság és a nemzetiségek jellemzése. A magyarság és a háborúfej Ausztria hasonló szempontok szerint, de rövidebben, különös tekintettel Dél-Tirolra, Isztriára, Triestre, Dalmáciára, c) Magyarország és Ausztria viszonya, d) A Balkán-félsziget és az osztrák-magyar monarchia balkáni érdekei. A Balkán-félsziget fejlődésének forrásai nem magán a félszigeten, hanem azon külső hatásokban keresendők, amelyek ezt a félszigetet észak, kelet és délkelet felől érték. Ezen hatásoknak földrajzi okai vannak. Északon a Balkán-félsziget széles vonalon függ össze Európa törzsével, ahonnan kényelmes utak vezetnek a félszigetre; ez indította a Balkán-félsziget északi szomszédait, Magyarországot, Ausztriát és Németországot arra, hogy hatalmukat és befolyásukat a Balkánra kiterjessék. Délkeleten csak a keskeny tengerszorosok választják el Elő-Ázsiától. Keleteurópa felől Oroszország gyakorolta a legerősebb politikai és katonai nyomást, hogy így a tengerszorosokon át szabad utat nyerjen a Földközi-tengerhez. A Balkán-félsziget lakói és felszabadulásuk a török uralom alól orosz pártfogás mellett és orosz segítséggel. A délszláv testvérek pártfogásának önző célja volt: Törökország meggyengítése és így a Boszporusz és Dardanellák megnyitása, Oroszország ezen törekvése nem járt sikerrel és a Balkán-félsziget politikai viszonyai sem fejlődtek úgy, ahogyan ezt Oroszország érdekei követelték. Csak Szerbia és Montenegró maradtak meg határozottan az oroszbarát politika álláspontján. A balkáni népeknek a török uralom alól való felszabadítását célzó mozgalom a nemzeti eszme jelígeje alatt indult meg és a száz éven át tartó küzdelem a legutóbbi balkán-háborúban meg is hozta a balkáni népeknek a szabadságot, de a nemzetiségek elhatárolása tekintetében még tarthatatlanabbá lett a helyzet. Bulgáriát a Konstantinápoly felé való előnyomulásában az orosz fenyegetés állította meg. Oroszországnak nem volt ínyére Bulgária megerősödése és még kevésbé engedhette meg azt, hogy évszázados törekvéseinek célját, Konstantinápolyt az erős Bulgária elfoglalja. Bulgáriát tehát le kellett törni és ezt Bulgária szövetségesei orosz védnökség mellett jól el is végezték. Ez szülte Bulgária elkeseredését Oroszország ellen s így lett az orosz cár egykori feltétlen híve a közép-európai hatalmak barátja. De Oroszország természetes ellensége Romániának is. Románia az az ék, amely Oroszországot délszláv testvéreitől és elsősorban Konstantinápolytól elválasztja. Teljes tudatában volt ennek Oroszország akkor is, amikor Romániát a török hatalom meggyengítése céljából a félhold uralma alól felszabadította, mert közvetlenül ezután a termékeny, nagyrészt románok lakta Besszarábiát Romániától hitszegően elrabolta. Románia nem nézheti aggodalom nélkül Oroszország megerősödését és

megnövekedését, mert nemzeti létét elsősorban Oroszország felől fenyegeti veszély, mert Oroszország útja a moldvai lapályon és Dobruzsán át vezet Konstantinápolyhoz, nem Magyarország részéről, melytől a Kárpátok hegylánc elzárja. Ezek az okok indították Romániát arra, hogy saját elhatározásából és saját jól felfogott érdekében a közép-európai hatalmakhoz csatlakozzék, amelyekhez úgy mint Bulgáriát, gazdasági érdekek is fűzik. Annál csodálatosabb, hogy Románia a döntés órájában határozatlan és ingadozó magatartást tanúsított, amely meglepően hasonlított Olaszország magatartásához s hogy végre is ellenünk fordult, mint az Olaszok. Egészen hasonló okok idézték ezt elő. Romániában is nagy a franciák iránt érzett rokonszenv. Az ántánt pedig minden eszközt megragadott arra, hogy Romániát a közép-európai hatalmak oldalán elfoglalt és a földrajzi helyzetől megszabott álláspontjától eltérítse és politikáját oly célokra irányítsa, amelyek Magyarországgal és Ausztriával hozzák összeütközésbe. Olaszország figyelmét az Adriára, Romániát Erdélyre irányította, amelynek lakossága jórészen román nemzetiségű. Könnyen látható, hogy Románia erdélyi politikája még sokkal szerencsétlenebb, mint Olaszország Adria-politikája. Romániát a Kárpátok ércfala választja el Erdélytől, mely egyedül a magyar medence felé van nyitva. Erdély maradandó birtoklását csak az a hatalom remélheti, amely a magyar medencén is uralkodik. Ezt bizonyítja Erdély több évezredes történeti múltja is.

Más fejlődésen ment át a Balkán-félsziget északnyugati része és ebben a fejlődésben is a földrajzi tényezők kétségtelenül fontos szerepet játszottak. Ez az egész terület hegyvidék, amely a keskeny tengerparti síkságból meredek és nehezen járható hegyláncal (Dinári Alpok) emelkedik ki, legnagyobb magasságát a tenger közeiében éri el és aztán fokozatosan lejt a Száva és Duna síksága felé, ahol szelidebb és erdővel borított hegyvonulatai közt széles völgyek nyílnak a Közép-Duna medencéje felé. A magyar Alföld határa dél felé nem a Száva és Duna vonala: a magyar medence a Száva és Duna mellékfolyóinak völgyeiben tágas öblökben nyúlik a balkáni hegyek közé. Délvidékünk természetes határa tehát az a vonal, ameddig a nagy magyar medence kiterjed, vagyis az a vízválasztó, amely ezeket a folyómedencéket hozzánk csatolja. Előrelátó királyaink a múltban is azért foglalták el Bosznia és Szerbia északi részét, hogy védjék velük az ország belsejét. Es a közelmúltban Bosznia okkupációjának és annexiójának is elsősorban védelmi célja volt. Védtek vele déli rossz határainkat, a nyitott Nagy Alföldet. Másrésről Dalmáciához csatoltak egy egészséges, fejlődésre képes, hátmögötti, gazdasági területet. Ez természetesen Szerbia törekvéseit keresztezte. Ha Boszniát nem mi szálljuk meg, hanem Szerbia,

a Dalmát tengerpart, sőt Fiume is tarthatatlanná lesz számunkra. A mindenünnen körülfogott és épen csak felénk nyitott, tehát gazdaságilag könnyen elzárható Szerbia kénytelen lett volna a tengerig, a jó kikötőig terjeszkedni. Szerbiának t. i. jóformán életkérdése volt, hogy kijuthasson a tengerhez és a balkáni háborúk, alatt e célból tett nagy erőfeszítéseket Albániában. Akkor az osztrák-magyar monarchia parancsolta onnan vissza és jórészt ez az oka, hogy Szerbia, amely földrajzi helyzeténél fogva teljesen az osztrák és magyar monarchiára volt utalva, orosz biztatásra és fenyegetésre ellenünk fordult és osztrák-magyar-ellenes politikájában az irredenta propaganda és gyilkosság gyalázatos eszközéhez nyúlt. De mai mesterséges déli határainknak a természetes határokig való kiterjesztése, Szerbia északi részének hozzánk csatolása még egy másik szempontból is parancsoló szükségesség. Az osztrák-magyar monarchiának nagy kereskedelmi érdekei fűződnek a gazdasági fejlődésben levő Balkán-félszigeti országokhoz, továbbá Kis-Ázsiához, Egyiptomhoz és Brit-Indiához, úgyis mint vásárló, úgyis mint nyersanyagot szolgáltató területekhez. Magyarországból a Balkán-félsziget szívébe Szerbián át vezet az út. Az az útvonal, amely a magyar Alföldről Belgrádon át vonul a Morava és Vardar völgyében Szalonikibe. Ezen útvonalból Nisnél elágazik az az út, amely Szófián és Drinápolyon keresztül Konstantinápolyba visz. Mindkét útvonalon ma fontos vasutak vezetnek, amelyeknek gazdasági és politikai tekintetben úgy az osztrák-magyar monarchiára, mint Németországra a legnagyobb jelentőségük van. Az osztrák-magyar monarchia legnagyobb részére nézve Szaloniki a legközelebb fekvő és legkönnyebben elérhető középtengeri kikötő, Németországra nézve pedig a Belgrád-Konstantinápolyi útvonal az egyedüli, amely Kis-Ázsiába és a Bagdadi-vas úthoz visz anélkül, hogy azon Anglia megzavarhatná a forgalmat.

Ausztria-Magyarország és Németország közös gazdasági és politikai érdekei. Kereskedelmi összeköttetései. Hamburg szerepe Ausztria-Magyarország külkereskedelmi forgalmában.

A Balkán-félsziget déli része: Görögország. Görögország előnyös földrajzi helyzete a Földközi-tenger keleti harmadában (három világrésznek, Európának, Ázsiának és Afrikának partvidékei az ország gócpontjai körül helyezkednek el). Ez a helyzet Görögország gazdasági fejlődésének alapja, de a mai világháborúban éppen nem vált előnyére Görögországnak, mert erre az ántánt (figyelembe véve a párját ritkító vízszintes tagosultságot is) éppen eme helyzet következtében tehetett erős nyomást. Görögország gazdasági életének súlypontja t. i. a kereskedelem. A Földközi-tenger keleti felének és a Fekete-tengernek forgalmát Görögország bonyolítja le. A görög nemzeti jövedelem főforrása a kereskedelem, melyet az ántánt erős hadiflottájával bármikor meg-

béníthat, ami Görögország gazdasági összeroppanását vonná maga után, mert ott a föl dinivel és nagyon szűkös (a szántóföld és szőlő az ország egész területének csak 19%-a) és ipar nincs. A görög nép életének másik sarkpontja a politika. Ennek főjellemonása a politikai intrikák végtelen sorozata; a hadsereg sem mentes a politika zúrzavaraitól. Ezt is jól kihasználta az ántánt. Még egy harmadik körülmény is segítségére van az antantnak: Görögország viszonya az ántánt két balkáni ellenségéhez: Törökországhoz és Bulgáriához. Bulgáriában és Törökországban is laknak görögök és a görög nép nem mondott le amaz eszme megvalósításáról, hogy uralma alatt egyesítse az összes görögöket. Másrésről azonban az ántánt szövetségesei közt egy ellenfele is akad Görögországnak: Olaszország. Görögország és Olaszország érdekeinek összehúzója (Dodekanézosz, albániai érdekek, Olaszország Adria-politikája). Antantcsapatok Szalonikiben. Görögország helyzete tehát nagyon bonyolult. De aligha lehet kedve ahhoz, hogy az ántánt biztatására a közép-európai hatalmakkal háborúba keveredjék.

9. Portugália. Portugália szerepe a nagy fölfedezések korában. Ennek következménye: nagy gyarmatbirodalomra tett szert és Európa első kereskedelmi hatalma lett. A spanyol uralom (1580-1640) hatása: Portugália gyors hanyatlása. A spanyol uralomtól Portugália Anglia segítségével szabadult meg és hogy a jövőben is könnyebben ellensúlyozhassa Spanyolország törekvéseit, Anglia támogatását kereste. Ezért nagy árt fizetett. Anglia ezt a viszonyt saját önző céljaira használta ki: az angol gyapotárúknak vámmentességet biztosított, ami a portugál gyapjúipar pusztulását vonta maga után; Portugália kereskedelmét az angol kereskedők kezére játszotta, stb. A napóleoni háborúk idején Portugália francia uralom alá került, de újra Anglia segítségével szabadult fel, amit ismét Anglia zsaroló politikája követett. Ily módon Portugália gazdasági és politikai téren szorosan függő viszonyba került Angliával és előrelátható volt, hogy mindenható védnöke parancsát előbb-utóbb teljesíteni fogja.

10. Északamerikai Egyesült-Államok. Kedvező a földrajzi helyzetük Ázsia és Európa közt. Az Atlanti és Csendes-óceánon aránylag rövid útvonalak vezetnek a gazdaságilag legfontosabb országokba: Európába, Kínába, Indiába stb. Óriási kiterjedésű, rendkívül termékeny szántóföldjein rengeteg mennyiségű gabonát termel. Egyik ország sem termel annyi tengerit és szállít a világg piacra annyi búzát és zabot (a világtermésnek majdnem $\frac{1}{4}$ -ét), úgy, hogy az Unió a Föld leggazdagabb gabonátára. Gyapottermése a világtermésnek $\frac{7}{10}$ -e. Ehhez járul a nagymennyiségű rizs, cukor, dohány, burgonya, gyümölcs. Az állattenyésztés egyes ágaiban is a legtöbb állatot felülmúlja. Bányászata óriási méretű. Széntermelése az egész Földön kibányászott

szénnek $\frac{1}{3}$ -a, nyersvastermelése a világtermelésnek $\frac{2}{5}$ -e. Vörösréz-, ezüst- és kőolajtermelése jóval több mint egész Európáé, ólomtermelése még kevesebb. Nyerstermékekben való sokoldalú gazdagsága az alapja a hasonlóképpen sokoldalú, magas fejlettségű iparnak. A legfontosabb a vas-, acél- és gépgyártás, meg a fonó-szövő ipar. Termékeiből az Unió óriási fölösleget dobhat a világpiacon, úgy, hogy a Föld legtöbb államával élénk kereskedelmi összeköttetésben áll, elsősorban az európai országokkal, Angliával, Franciaországgal és Németországgal. Külkereskedelmi forgalom tekintetében Anglia és Németország után következik, kereskedelmi tengerészetét csak Anglia múlja felül. Az óriási gazdasági fellendülés hatalmasan megnövelte a lakosság-számát, a nemzeti erőt és anyagi jóllétet: az Uniót elsőrendű nagyhatalommá és Európa veszedelmes versenytársává tette. De másrészről az Unió is bizonyos tekintetben versenytársának tekintheti Németországot, mindenesetre veszedelmesebb versenytársnak, mint Angliát. Németország külkereskedelmi forgalma jóval nagyobb mint az Egyesült-Államoké, gyorsabban fejlődik mint az Unióé, sőt gyorsabban Angliáénál is. Németország ipari munkásainak száma 11 millió, az Egyesült-Államoké 7, Angliáé 9 millió. Németország nyersvastermelése meghaladja Angliáét és némely évben az Egyesült-Államokét is. Németország annyi vasárút visz a világpiacon és jóval több gyapot-árút, mint az Unió. A háború hatását az Unió gazdasági életére és egyéb idevágó kérdéseket (a lakosság nagy részének angol-szimpátiája, Anglia amerikai kölcsöne stb.) I. részletesen *Cholnoky Jenő*: «Az amerikai Egyesült-Államok és a háború» c. cikkében (Zsebatlasz 1916.). A tengeralattjáró háború kiélesítése erősen megbénítja az Unió kereskedelmét azzal az európai országgal, amellyel békében is a legélénkebb összeköttetésben áll, t. i. Angliával (Angliába 3000 millió koronánál is többet érő árút visz be, Németországba csak félannyit), az Unió érdekeit tehát Németországnak ez az elhatározása a legérzékenyebben sújtja annál inkább, mert a semleges államokkal való kereskedelmi összeköttetését is meggátolja, úgy, hogy a szakításnak be kellett következnie.

11. Japán szerepe a világháborúban.

Irodalom (a magyar nyelvű főbb művek): Az európai háborúk színterei (I. Az északi hadszíntér. II. A nyugati hadszíntér. III. A déli hadszíntér. Az I. fejezet magában foglalja Oroszország földrajzát is. Földrajzi Közlemények 1914. VI. füzet. Külön is megjelent «Az európai háborúk színterei» címen. Ugyanezen füzetben több háborús apróbb közlemény). *Vécsey Özséb*: A világháború politikai földrajzi beállításban. Kassa, 1915. – *Haltenberger Mihály*: A világháború geográfiája. Budapest, 1915. – *Haltenberger Mihály*: Háborús vonatkozások a földrajztanításban. Késmárk, 1916. – *Czirbusz Géza*: Az európai

háborúnak geográfiai alapja. Budapest, 1915. – *Német József*: Szerbia (Földr. Közl. 1915. I. füz.). – *Dr. Kemény György*: Szerbia, gazdaság-földrajzi ismertetés (Földr. Közl. 1916. II. füz.). – *Dr. M.*: Angol-orosz érdekelletetek Ázsiában (Földr. Közl. 1915. III. füz.). – A mazuri tóvidék (ü. o. 136. old.). – *Dr. Cholnoky Jenő*: Elnöki megnyitó (Földr. Közl. 1915. IV.). – *Bátky Zsigmond*: Bulgária (Földr. Közl. 1915. VIII-IX.). – *Pécsi A.*: Oroszország külföldi összeköttetései a háború folyamán (U. o. 385. old.). – Oroszország és a tengerszorosok (U. o. 387. old.). – *Dr. Hézser Aurél*: Magyarország földrajzi helyzete (Földr. Közl. 1916. IV-V. füz.). – Kelet-Galicia gazdasági jelentősége Ausztria szempontjából (Földr. Közl. 1916. II. füz.). – *Pécsi Albert*: Szaloniki jelentősége (Földr. Közl. 1916. I. füz.). – Olaszország gyarmatai (U. o.). – *Hézser Aurél*: Az Egyesült-Államok külkereskedelme a háború alatt. (Földr. Közl. 1915. X. füz.) – A tengeralattjáró hajók. (Magyar Adria könyvtár 1-3. füz.). – *Cholnoky Jena*: A Földközi-tenger és kijárói (U. o. 5. füz.). – *Cholnoky Jenő*: Az Adria és partvidéke (U. o.). – *Cholnoky Jenő*: A világháború színterének földrajzi vázlata. – *Halmi Gyula*: A világháború gazdasági indító okai és várható következményei. Budapest, 1915. – *Hantos Elemér*: A háború gazdasági okai és hatásai. (Inter Arma, a Szabad Lyceum, az Erzsébet Népakadémia és az Országos Közegészségi Egyesület által 1914-15-ben Budapesten rendezett háborús tárgyú előadások gyűjteménye. Sajtó alá rendezte Vörösváry Ferenc). – *Hézser A.*: A Szelei csatorna jelentősége Angliára (Földr. Közl. 1916. VI.). – *Bonkáló Sándor*: A szlávok, a szláv népek és a szláv kérdés ismertetése. Budapest, 1915. – *Lakos Béla*: Kisázsia gazdasági jövője. (Földr. Közl. 1916. VII.) *β Hézser Aurél*: Ázsiai Törökország vasutai (U. o.). – Különösen ajánlható a Magyar Földrajzi Intézet Zsebatlasza az 1915., 1916., 1917. évre. – *Gonda Béla*: *Györffy István*: Dobrudza (U. o.). – *Simonyi Jenő*: Földrajz a kereskedelmi akadémiák és felső kereskedelmi iskolák részére. – *Dr. Strömpl Gábor*: Földrajzi vonatkozások a háborúban (Földr. Közl. 1916. I-VI. füz.). – *Marine-Almanach XXXIV. évf. Pola*. – Felhasználhatók még a következő folyóiratok háborús cikkei és közleményei: A Tenger, Magyar Figyelő, Természettudományi Közöny, Külügy-Hadügy, Kereskedelmi Múzeum kiadványai (gazdasági ismertetések Montenegróról, Lengyelországról, Volhyniáról stb.), Uránia. – Eredményesen használható mindenféle statisztikai összehasonlításra Hübner-Juraschek: Geographisch-statistische Tabellen 1916, Hickmanns Geogr.-Statist. Universal-Taschen-Atlas és a Zsebatlasz 1914. és 1917. évfolyamának statisztikai adatai.

Littke Aurél.